

**BO’LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O’QITUVCHILARINI NUTQ MADANIYATINI
RIVOJLANTIRISHNING METODIK SHART SHAROITLARI**

Saydanova Dilafruz Sadirdinovna
Andijon davlat pedagogika instituti o’qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21129168>

Annotatsiya: Globallashuv va axborot jamiyati sharoitida tildan to’g’ri va samarali foydalanish qobiliyati muvaffaqiyatli muloqot va martaba o’sishi uchun zarur bo’lgan muhim kasbiy mahoratga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, nutq madaniyatining rivojlanishi nafaqat adabiy til normalarini o’zlashtirish, balki fikrlarni aniq va aniq etkazish, ishontirish va turli xil auditoriyalar bilan o’zaro aloqada bo’lish qobiliyatini shakllantirishdir. Bobning birinchi qismida oliy ta’lim tizimida nutq madaniyatini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi, bunda ushbu yondashuvlarni o’quv dasturlariga integratsiya qilish zarurligiga e’tibor qaratiladi. Nutq madaniyatini o’qitishning nazariy asoslari va uslubiy jihatlari ko’rib chiqiladi, tilshunoslik, psixologiya, pedagogika va ritorika elementlarini o’z ichiga olgan fanlararo yondashuvning ahamiyati ta’kidlanadi. Talabalarda to’g’ri nutqning ahamiyati va uni doimiy ravishda takomillashtirish zarurligi to’g’risida xabardorlikni shakllantirishda o’qituvchilarning roliga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ushbu maqola yuqoridagi muammolarni xal qilishda ilmiy ahamiyatga ega.

Kalit so’zlar: Nutq faoliyati, nutq textikasi, notiqlik, mimika, pantomimika, nutq qobiliyatlari, Muloqot vositasi.

Zamonaviy jamiyatda nutq madaniyatini o’rganish turli xil mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismiga aylanadi va kasbiy o’sish masalalarini muvaffaqiyatli hal qilish ko’p jihatdan ularning til tayyorgarligi sifatiga bog’liq. Ta’limning muvaffaqiyati o’qituvchining ish uslubiga va uning turli zamonaviy usullardan foydalanish qobiliyatiga bog’liq. “Avvalo, o’quvchilarning savodxonligini oshirishda, to’g’ri o’qish, so’z boyligini oshirish, keng fikrlashga o’rgatish, nutqni, ongini yaxshilash, ona tili va o’qish savodxonligini oshirish kabi bir qator xususiyatlarni o’rganishni qanday tashkil qilishni bilish kerak.

Pedagogikada uchta asosiy savolga javob bera olish muhimdir: "nima uchun o’rgatish kerak?"(o’quv maqsadlari), " nimani o’rgatish kerak?(ta’lim mazmuni) va qanday o’qitish kerak?"(o’qitish shakllari va usullari). “Zamonaviy o’qitish usullarini tanlashda quyidagi mezonlarni hisobga olish kerak, unga muvofiq qo’llaniladigan usullar talaba o’zini qulay va erkin his qiladigan muhitni yaratishi, o’quvchining manfaatlarini rag’batlantirishi, o’quv jarayoniga uning his-tuyg’ulari, his-tuyg’ulari va his-tuyg’ularini jalb qilishi, nutqini, ijodiy qobiliyatlarini rag’batlantirishi, o’quvchini faollashtirishi, uni asosiy shaxsga aylantirishi kerak. ushbu jarayonning boshqa ishtirokchilari bilan faol aloqada bo’lgan o’quv jarayoni, talaba ona tilini o’rganish uning shaxsiyati va qiziqishlari, kelajakdagi kasbi bilan ko’proq bog’liqligini anglagan vaziyatlarni yaratish, til ustida mustaqil ishlashni o’rganish, uning jismoniy, intellektual va hissiy qobiliyatlari darajasida, turli xil ish shakllarini (individual) ta’minlash., guruh, jamoaviy)”.

O’qituvchilar nutqining muhim xususiyati nafaqat ekspressivlik, balki hissiyot va ekspressivlikdir. O’qituvchi dars mavzusini ochib berib, fikr-mulohazalarni taqdim etish, talabada xabarga kerakli reaksiyani uyg’otish haqida g’amxo’rlik qiladi, keyin bu o’qituvchi nutqining ekspressivligidan dalolat beradi.

O'qituvchining nutqi o'ziga xos standart, o'quvchilarning og'zaki bayonotlari uchun namuna bo'lib xizmat qiladi, ammo nutqning yana bir vazifasi tinglovchilarning e'tiborini jalb qilish va ularning qiziqishini uyg'otishdir. Ekspressivlik axborot va hissiydir. Axborot ekspressivligiga talabalarni qiziqtiradigan ma'lumotlarni tanlash orqali erishiladi.

Oliy ta'limda o'qishning tashkiliy shakllarini tanlash o'quv va dasturiy hujjatlar (o'quv rejalari va o'quv dasturlari) bilan belgilanadi. O'qituvchilarga rejalashtirilgan tashkiliy shakllarning didaktik maqsadlariga muvofiq o'quv mazmunini tanlash vazifasi yuklatilgan. Shuning uchun o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy shakllarining xususiyatlarini, ularning didaktik maqsadlarini, o'quv materialining mazmunini tanlashga qo'yiladigan talablarni va ularni amalga oshirish metodologiyasini bilish asosan o'qituvchining pedagogik mahoratini belgilaydi.

Talaba shaxsini shakllantirish u tayyor bilimlarni idrok etganda emas, balki yangi bilimlarni "kashf etishga" qaratilgan o'z faoliyati jarayonida amalga oshiriladi. Bilish jarayoni biluvchining mustaqil faoliyati sifatida tashkil etilishi kerak. Fransuz yozuvchisi va adabiyotshunos, adabiyot bo'yicha Nobel mukofoti Anatol Frans. "Juda ko'p narsalarni o'rgatish orqali bema'niligingizni qondirishga urinmang. Faqat qiziqishni uyg'oting. Tinglovchilaringizning ko'zlarini oching, lekin miyangizni ortiqcha yuklamang. Unga uchqun tushirish kifoya. Olov o'zi uchun oziq - ovqat bo'lgan joyda yonadi", deb yozgan. Shunga bo'g'liq holda quyidagi tamoyillarni keltirib o'tamiz.

Uzluksizlik prinsipi har bir oldingi bosqichdagi faoliyat natijasi keyingi bosqichning boshlanishini ta'minlaydigan ta'limni shunday tashkil etishni anglatadi. Jarayonning uzluksizligi tarkib va metodologiyani o'qitishning barcha bosqichlari o'rtasidagi uzluksizlik bilan ta'minlanadi.

Dasturiy-maqsadli tamoyil. Ma'ruza mavzusidagi o'quv maqsadlariga muvofiq, ushbu maqsadlarga erishish vositasi sifatida o'quv dasturining savollarini tanlash kerak. O'qituvchi har bir talabaga ta'lim mazmunini maksimal (ijodiy) darajada taqdim etadi va uning davlat bilim standarti darajasida o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

Psixologik qulaylik tamoyili o'quv jarayonining stressli omillarini olib tashlashni, Oliy ta'limda va darsda hamkorlik pedagogikasi g'oyalarini amalga oshirishga qaratilgan do'stona muhitni yaratishni o'z ichiga oladi.

O'zgaruvchanlik tamoyili talabalarda o'zgaruvchan fikrlashni rivojlantirishni, ya'ni muammoni hal qilishning turli xil variantlari imkoniyatlarini tushunishni, maqbul variantni tanlash qobiliyatini shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Ongli (mexanik bo'lmagan) o'qitish tamoyili talabalarning o'quv faoliyatida ijodkorlikka maksimal e'tiborni, ularning o'z tajribalarini egallashni, nostandart muammolarga mustaqil ravishda yechim topish qobiliyatini shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Hissiylik va o'rganishga qiziqishning tamoyili. Agar o'qituvchi jimgina, ifodasiz gapirsa, yuzida charchoq va befarqlik bo'lsa, u bu tamoyilni amalga oshira olmaydi. Ammo agar u harakatchan bo'lsa, yetarlicha baland va ifodali gapiradi, intonatsiya, yuz ifodalari va imo-ishoralar bilan (albatta, me'yorida), agar uning ko'zlari bo'lsa, uning butun ko'rinishi tomoshabinlar bilan muloqot qilish quvonchini ifodalaydi, agar u ko'tarilayotgan bo'lsa, ishtiyoq bilan, keyin tomoshabinlar undan impuls bilan yuqadi va ushbu harakatning sherigiga aylanadi. Tinglovchilarning imkoniyatlari chegaralanmagan. Vaqti-vaqti bilan siz bo'shashishingiz kerak: qandaydir hazil, dono ibora, maqol, iqtibos, kulgi va dam olishni keltirib chiqaradi. Bularning barchasi ma'ruzada ko'zda tutilishi va bunday dam olish uchun mumkin bo'lgan joylar va vositalarni belgilashi kerak. Biroq, uzoq muddatli bo'shatishga yo'l

qo'ymaslik kerak-charchagan tinglovchilarni yana safarbar qilish qiyin bo'ladi. Ushbu didaktik tamoyillar rivojlanayotgan ta'lim pedagogikasida nazariy asosni tashkil etadi.

Faoliyat bosqichlari

1. Tashkiliy daqiqa.

Ushbu bosqichda talabaning darsdagi faoliyati uchun ijobiy o'zini o'zi belgilashi tashkil etiladi, ya'ni faoliyatga qo'shilishning ichki ehtiyojining paydo bo'lishi uchun sharoitlar yaratiladi ("men xohlayman") - mazmunli maydon ajratiladi ("men qila olaman").

2. Bilimlarni yangilash va o'quv vazifasini shakllantirish.

Ushbu bosqich talabalarning fikrlarini faoliyatga tayyorlashni o'z ichiga oladi:

- yangi harakat usulini yaratish uchun yetarli bo'lgan bilim, ko'nikma, ko'nikmalarni yangilash;

- tegishli aqliy operatsiyalarni mashq qilish.

Bosqichni yakunlash maqsadni belgilash va dars mavzusini shakllantirish (yoki aniqlashtirish) bilan bog'liq.

4. Yangi bilimlarni o'zlashtirish (talabalar tomonidan yangi bilimlarni" kashf etish").

Ma'ruza-bu talabalarning sinf mashg'ulotlarining an'anaviy shakli. Uning roli dasturiy materialni taqdim etish, e'tiqod tizimini, dunyoqarashni shakllantirish va talabalarning mustaqil ishlarini boshqarishdir. Uning asosiy maqsadi talabalarning ongi va his - tuyg'ulariga maqsadli shakllantiruvchi ta'sirdir. Ma'ruza nafaqat o'quv va ma'lumotnoma adabiyotlarini o'qishni almashtiradigan ma'lumot manbai, balki o'quv ma'lumotlari tadqiqot va muammoli masalalarni hal qilish bilan birlashganda tinglovchilarni fanning asosiy muammolariga faol kiritish vositasi bo'lganida shakllantiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Ma'ruzaning asosiy maqsadi talabalar tomonidan zamonaviy ilm - fanni o'zlashtirish, uning muammolari chuqurligiga, fan mantig'i va metodologiyasiga kirib borish, fanning hayotiy salohiyatini bilish, bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirish ko'nikmalarini egallashdir. Ma'ruzaning etakchi didaktik maqsadi o'quv dasturida ko'zda tutilgan o'quv materialining mazmuni bilan belgilanadi va ma'lum miqdordagi bilimlarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi. Tinglovchilar tomonidan olingan bilimlar tizim bo'lishi kerak, ya'ni. ularning barchasi mutaxassislik bo'yicha umumiy maqsadlar tizimining bir qismi bo'lgan aniq o'quv maqsadlariga erishishga qaratilgan bo'lishi kerak. Maqsadlar kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni (ta'lim, rivojlanish, ta'lim) hisobga olgan holda shakllantiriladi.

Ma'lumki, o'qituvchilar ko'pincha ma'ruzani o'qishning ikkita shaklidan foydalanadilar - *monologik va dialogik*.

Monologik shakl ko'plab adabiy manbalardan to'plangan katta faktik materiallarni o'z ichiga olgan sharh ma'ruzasi uchun eng maqbuldir. Ushbu shakl ularni izlash va o'rganish vaqtini qisqartiradi, bu tinglovchilar uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, monologik ma'ruza hali darslik bo'lmagan mutlaqo yangi kursda o'qish uchun mos keladi. Ammo shuni esda tutish kerakki, *monolog talabalarning bilim faoliyatini avtoritar boshqarishning odatiy shakli hisoblanadi*. Bu samarasiz. Fikr e'lon qilinmasa, lekin jamoaviy ravishda, ko'pincha ochiq munozarada, tinglovchilarning turli nuqtai nazarlarini ifoda etgan holda, *muloqot* yanada samaraliroq bo'ladi.

Muloqot-bu talabalarni o'qitish va o'qituvchining uslubiy faoliyatini takomillashtirish vositasi. O'quv jarayonida muloqotga bo'lgan ehtiyojni nima belgilaydi ? ... o'qituvchilarning fikri ... talabalarga monologik nutqni rivojlantirishga yordam beradi. ... talabalarni "to'satdan men noto'g'ri narsa aytaman ..." kompleksidan xalos qiladi ... dialog talaba bilan fikr - mulohazalarni amalga oshirishga imkon beradi. ... o'qituvchining teng huquqli sherigi

kabi his qilish imkonini beradi. ... bu o'quvchilarni hayratda qoldiradi va o'quv faoliyatiga undaydi.

Suqrot yana shunday dedi: "o'zaro so'rov" va "dialog shaklida aqlni o'rganish" dan mahrum bo'lgan hayot "yashashga arzimaydigan" hayotdir.

Talabalarga savol: "nima uchun talaba darsda muloqot qilishi kerak ?»

talabalarining fikri ... dialog juda aniq bo'lmagan materialni yaxshiroq o'zlashtirishga va mavzu bo'yicha ko'proq narsani o'rganishga imkon beradi. ... agar darsda o'qituvchi bilan muloqot qilinmasa, u umuman qiziq bo'lmaydi va talaba diqqatini mavzuga emas, balki hamma narsaga qaratadi.

M. M. Baxtinning fikricha, " ... haqiqat tug'ilmaydi va shaxsning boshida bo'lmaydi, u haqiqatni birgalikda kashf etadigan odamlar o'rtasida, ularning dialogik aloqasi jarayonida tug'iladi ". Ma'ruza o'quv mashg'ulotlarining boshqa turlari bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerak: seminarlar, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar, o'quv va ishlab chiqarish amaliyoti, talabalarining darsdan tashqari mustaqil ishi. Ma'ruzaga qo'yiladigan asosiy talablar: ilmiy, mavjudlik, shakl va tarkibning birligi, taqdimotning hissiyligi. O'quv ma'ruzasi zamonaviy ishlab chiqarish, fan, madaniyat, ta'lim, tibbiyotning dolzarb muammolarini va ularning rivojlanish istiqbollari aks ettirishi kerak.

5. Standart bo'yicha o'z-o'zini tekshirish bilan mustaqil ishlash.

Ushbu bosqichni o'tkazishda ishning individual shakli qo'llaniladi: talabalar mustaqil ravishda yangi harakat usulini qo'llash bo'yicha topshiriqlarni bajaradilar, ularni namuna bilan bosqichma-bosqich taqqoslab, o'zlarini sinab ko'rishadi va o'zlari baholaydilar. Bosqichning hissiy yo'nalishi talabalarni keyingi bilim faoliyatiga jalb qilishga yordam beradigan muvaffaqiyat holatini tashkil etishdan iborat. Ushbu bosqichda yangi bilimlar bilimlar tizimiga kiritilgan. Agar kerak bo'lsa, ilgari o'rganilgan algoritmlarni o'rgatish va keyingi darslarda yangi bilimlarni joriy etishga tayyorgarlik ko'rish uchun vazifalar bajariladi.

6. Faoliyatni aks ettirish (dars natijasi).

Ushbu bosqichda talabalar tomonidan darsdagi faoliyatni o'z-o'zini baholash tashkil etiladi. Oxirida belgilangan maqsad va faoliyat natijalariga muvofiqlik darajasi belgilanadi va keyingi faoliyatning maqsadlari belgilanadi. Uy vazifasi tanlov, ijodkorlik elementlari bilan beriladi.

Bizningcha, o'quv va uslubiy maqsadga muvofiqlik mezoniga muvofiq, matn mavjud bo'lishi kerak va ko'p miqdordagi noma'lum lug'atlarni o'z ichiga olmaydi. Shu maqsadda maxsus jurnallar, darsliklar, o'quv qo'llanmalari, monografiyalar, entsiklopediyalardan olingan matnli materiallar moslashtiriladi (qisqartiriladi, matndan standart dasturda ko'zda tutilmagan til, leksik va grammatik hodisalar chiqarib tashlanadi). Bu matnning mazmunli tomoniga ham tegishli-undagi ma'lumotlar. To'g'ri mezoniga ko'ra, biz nafaqat mazmunan, balki hajm jihatidan ham to'g'ri matnlarni tanlaymiz. O'quv jarayonida ulkan matnlardan foydalanish talabalarining qiziqishini pasaytiradi, nutqning ilmiy uslubiga xos bo'lgan kommunikativ-dolzarb lug'at va sintaktik tuzilmalarni o'zlashtirishni qiyinlashtiradi. Axborotlilik mezoniga rioya qilgan holda, informatsion to'yinganlik bilan tavsiflangan matnlarni tanlashga harakat qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

8. N. Mahmudov, A. Rafiyev, I. Yo'ldoshev. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. Darslik. Toshkent. Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2013. 11-bet.

9. Sharipova, Feruza. "Axborot kummunikatsiyalari hamda muloqotning inson hayotidagi muhim ahamiyatlari." *Journal of new century innovations* 11.6 (2022): 3-6.
10. La'lixon Muhammadjonova, Sardor Alimov, Shuxratjon Rajabov. Notiqlik san'ati. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2022. 44 b.
11. Ibragim o'g'li, Buriyev Abror, et al. "Ta'lim oluvchilarda kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirishning pedagogik munosabatlarni." *Новости образования: исследование в XXI веке* 1.7 (2023): 664-667.
12. Abdumannonovna, Djurayeva Buvsara. "Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarini joriy etishning pedagogik muammolari." *Samarali ta'lim va barqaror innovatsiyalar jurnali* 1.3 (2023): 38-42.
13. Qilichev E., Qilichev B. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. Buxoro, 2002, 7- bet.
14. Xakimov, S., and A. Maxamadxonov. "Zamonaviy ta'lim jarayonlarida inklyuziv ta'limni o'rni va ahamiyati: zamonaviy ta'lim jarayonlarida inklyuziv ta'limni o'rni va ahamiyati." (2023): 1772-1775.